

Вид-во Політичної літератури України, 1974. –206 с.

3. Мацок А.Р. Правові питання зміцнення трудової дисципліни на сучасному етапі. -Київ: "Наук. думка", 1973. –168 с.

4. Монастирський Е. Дисциплінарна відповідальність. -Київ: Вид-во Політичної літератури в Україні, 1976. -52 с.

5. Симорот З.К., Мацок А.Р., Монастирський Е.А., Данченко Н.И. Применение законодательства, регулирующего дисциплину труда рабочих и служащих. -Київ: «Наук. думка», 1980. –253 с.

6. Пятаков А.В. Укрепление трудовой дисциплины: правовые проблемы. -М.: «Наука», 1979. –214 с.

7. Венедиктів В. Юридична відповідальність у науці трудового права // Право України. -1991. -№ 12. -С.22-25.

8. Ольховський Б. Законність, правопорядок, дисципліна – неодмінні складові перебудови // Право України. -1991. -№ 5. -С.51-54.

9. Прокопенко В.І. Трудове право України: Підручник. -Харків: Консум, 2000. –279 с.

10. Історія держави і права України: Академічний курс. -У 2-х т. Т.2 /За ред. В.Я. Тація і А.Й. Рогожина. -Київ: "Видавничий дім", 2000. -587 с.

11. Собрание Узаконений РСФСР. -1918. -№ 87-88.

12. Копайгора І. Правове регулювання заробітної плати у соціалістичних кодексах про працю в Україні // Підприємство, господарство і право. -2004. -№ 5. -С.18-20.

13. За новую дисциплину труда // Известия. 21.02.1919.

14. Декрет СНК РСФСР «О работе дисциплинарных товарищеских судов» от 14.11.1919 г. // Собрание узаконений УССР. -1920. -№ 14. -Ст.268.

15. Декрет СНК РСФСР «О борьбе с прогулами» от 27.06.1920 г. // Собрание узаконений УССР. -1920. -№ 26. -Ст.556.

16. Кодекс законов о труде // СУ УССР. -1922. -№ 52. -Ст.751.

17. СП СССР. -1939. -№ 1. -Ст.1.

18. Постановление СНК СССР, ЦК ВКП(б) и ВЦСПС «О мерах по упорядочению трудовой дисциплины, улучшению практики государственного социального страхования и борьбе с злоупотреблениями в этом деле» от 28.12.1938 г.

19. Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про внесення змін в деякі законодавчі акти» від 27.06.1986 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. -1986. -№ 27. -Ст.539.

20. Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про внесення змін в ст.147 Кодексу Законів про працю УРСР» від 27.05.1988 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. -1988. -№ 23. -Ст.556.

Надійшла до редколегії 22.02.2005

КОЖУШКО С.И. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ДИСЦИПЛИНЫ ТРУДА В СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ КОДЕКСАХ О ТРУДЕ В УКРАИНЕ

Рассмотрены особенности, содержание и механизм реализации правового регулирования дисциплины труда в Кодексах законов о труде с 1918 года до сегодняшнего времени.

KOZHUSHKO S.I. LEGAL REGULATION DISCIPLINE OF WORK IN SOCIALIST CODES ABOUT WORK IN UKRAINE

Features, contents and the mechanism realization of legal regulation discipline of work in Codes of laws on work since 1918 up to today's time are considered.

М.М. КУЦИН

Тячівський районний суд Закарпатської області

УДК 343.11(477)

СУД ПРИСЯЖНИХ: ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ І ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ¹

Виконаний аналіз доцільності запровадження інституту суду присяжних в Україні.

Конституцією України передбачено, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних (п.4 ст.124), що правосуддя в

Україні здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні (ч.1 ст.127), а також, що судочинство провадиться суддено одноособово, колегією суддів чи судом присяжних (ч.2 ст.129).

Ці конституційні приписи не тільки відтворені в Законі України «Про судоустрій України» від 7.02.2002 року

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: канд. юрид. наук Холод Ю.А. (НУВС).

(ч.1 ст.13, ч.1 ст.58), але й конкретизовані в положеннях цього закону про те, що участь народних засідателів і присяжних у здійсненні правосуддя є їхнім громадянським обов'язком (ч.3 ст.5). Законом України "Про судоустрій України" окреслено правові шляхи залучення до судочинства не тільки народних засідателів, але й присяжних, визначено їх правовий статус, критерії добору та фінансово-матеріальні умови їх діяльності (глава 10, ст.ст.65-72).

Виходячи зі змісту цього Закону, народні засідателі і присяжні є громадянами України, які у випадках, передбачених процесуальним законом, залучаються до здійснення правосуддя, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у правосудді (ст.65, ст.68 Закону). Разом із тим, на відміну від народних засідателів, які вирішують у складі суду справи разом з професійними суддями і, під час здійснення правосуддя, користуються усіма правами судді (ч.1, ч.2 ст.65 Закону), присяжні залучаються до здійснення правосуддя (ч.1 ст.68 Закону), але, при цьому, не наділені статусом судді.

Законом встановлено різні вікові вимоги до народних засідателів і присяжних, а саме: народним засідателем може бути громадянин України, який досяг 25-річного віку (ч.1 ст.66), присяжним – громадянин 30-річного віку (ч.1 ст.69). Підвищення Законом вікового цензу для громадян, які залучаються до виконання обов'язків присяжних, обумовлюється особливостями їх повноважень [1, с.179]. З цим важко не погодитись, оскільки достатній життєвий досвід є необхідною умовою для прийняття справедливого рішення присяжними без участі професійного судді.

На прийняття законних судових рішень та попередження корупції спрямовані встановлені Законом обмеження щодо певних категорій осіб, які не можуть бути занесені до списків присяжних і народних засідателів (ч.2 ст.66). Зокрема, це громадяни: визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними; які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків народного засідателя (присяжного); щодо яких провадиться дізнання, досудове слідство чи судовий розгляд кримінальної справи або, які мають не зняту чи не погашену судимість; депутати усіх рівнів, члени Кабінету Міністрів України, судді, прокурори, державні службовці апарату судів, працівники органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, адвокати, нотаріуси. Крім того, одна й та сама особа не може бути одночасно включена до списку народних засідателів і списку присяжних (ч.3 ст.69 Закону).

Гарантії незалежності і недоторканності професійних суддів, передбачені законом, поширюються на народних засідателів і присяжних на час виконання ними обов'язків по здійсненню правосуддя (ч.2 ст.72 Закону України "Про судоустрій України)". Це означає, що народні засідателі та присяжні є незалежними від будь-якого впливу, нікому не підзвітні і підкоряються тільки законові, їм забезпечується свобода неупередженого вирішення судових справ відповідно до їх внутрішнього переконання, що ґрунтується на вимогах закону.

Прогресивною зміною в законодавстві є виплата винагороди та відшкодування інших витрат народним засідателям і присяжним за час виконання ними обов'язків у суді за рахунок коштів, передбачених у Державному бюджеті України [2]. Народним представникам буде виплачуватись винагорода, виходячи з розміру їх середньомісячного заробітку чи пенсії, але не меншого, ніж посадовий

оклад судді відповідного суду (ч.3 ст.72 Закону).

Прослідковуються відмінності щодо законодавчого порядку формування списків народних засідателів і присяжних. Так, Законом визначено, що список народних засідателів затверджується відповідною місцевою радою за поданням голови місцевого суду (ч.3 ст.65); список присяжних, за поданням голови апеляційного суду, формується, на підставі списків виборців, комісією, склад якої затверджується, відповідно, Головою Верховної Ради Автономної Республіки Крим, головою обласної ради, Київським та Севастопольським міськими головами, список присяжних затверджується рішенням відповідної ради (ч.3 ст.68). З цих положень можна зробити висновок, що народні засідателі будуть залучатися до здійснення правосуддя на рівні місцевих судів (щодо розгляду цивільних справ), а присяжні – для розгляду по першій інстанції кримінальних справ про особливо тяжкі злочини, що належать до підсудності апеляційних судів.

Ст.31 Закону України "Про судоустрій України" передбачено, що суди присяжних діють у загальних апеляційних судах (крім Апеляційного суду України), а отже, будуть розглядати кримінальні справи про злочини, за вчинення яких кримінальним законом передбачено можливість призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

Разом із тим, до цього часу немає встановленого порядку розгляду справ судом присяжних, і вирішення цих питань залежить від правової позиції законодавця щодо вибору процесуальної форми функціонування цього інституту в новому Кримінально-процесуальному кодексі України.

Проблемні питання запровадження суду присяжних у кримінальний процес активно досліджували українські та російські правознавці. Зокрема, М. Михеєнко, В. Шиншкін - історичний досвід становлення суду присяжних, І. Русанова – пропозиції щодо організації суду присяжних в Україні, В. Малярєнко – позитиви та негативи суду присяжних, В. Бринцев – нормативне і організаційне забезпечення участі представників народу у здійсненні правосуддя, І. Петрухін, О. Волколуп – проблеми і перспективи суду присяжних в Росії, а також інші теоретики та юристи-практики, наукові погляди яких аналізуються в даній статті.

Мета даного дослідження - обґрунтувати недоцільність запровадження суду присяжних у кримінальне судочинство України на основі узагальнення наукових праць та публікацій вітчизняних і російських вчених, з урахуванням історичних традицій та досвіду функціонування цього суду в інших державах. Його новизна міститься у пропозиціях замість суду присяжних утворити окружні спеціалізовані суди щодо розгляду по першій інстанції кримінальних справ, які в даний час віднесені до підсудності апеляційних судів.

Сучасному кримінальному процесу відомі дві форми участі народного непрофесійного елемента у здійсненні правосуддя: суд присяжних і суд шефенів [3, с.235]. Їх ще розрізняють як дві моделі суду присяжних – англо-американську і європейську [4, с.4].

Перша модель застосовується в Англії, США та більшості англійських країнах і передбачає, що присяжні складають окрему колегію і вирішують питання про винність чи невинність підсудного (так звані питання факту), а професійні судді – питання про покарання (так звані питання права). Порядок утворення і діяльності суду при-

саяжних регулюється національним законодавством, яким встановлюються різні вимоги щодо чисельності лави присяжних (у США – від 6 до 12; Канаді – від 5 до 12; Великобританії – від 10 до 12; Іспанії – 7) [5, с.689]. Без участі професійного судді виноситься вердикт – рішення колегії присяжних засідателів стосовно питань, що ставляться перед ними відповідно до чинного процесуального законодавства, і, в першу чергу, основного питання – вини підсудного у скоєнні злочину [6, с.335].

Друга модель, яка властива континентальній системі права і відома під назвою “суд шефенів”, існує в більшості європейських та інших неангломовних країнах (Німеччина, Франція та ін.) і регламентує такий порядок судового розгляду, при якому професійні і непрофесійні судді об’єднані в єдину колегію і спільно вирішують питання факту і права, тобто разом визначають вину підсудного та міру покарання.

Вважається, що європейська модель суду присяжних є фактично адекватною нашому інституту суду з народними засідателями, але з більшою їх кількістю [7, с.139]. Деякі автори слушно зауважують, що конституційна норма щодо одночасного закріплення участі в судочинстві народних засідателів і присяжних спонукає до запровадження в Україні суду присяжних в англо-американському варіанті, який закріплено і в Російській Федерації [8, с.72].

Наші сучасники активно сперечаються щодо доцільності запровадження інституту суду присяжних в Україні. Так, М.М. Михеєнко стверджував, що при законодавчому врегулюванні двох форм участі народу у здійсненні правосуддя, слід виходити з того, що участь народних засідателів і присяжних у здійсненні правосуддя може зміцнити незалежність суду, підвищити його авторитет і довіру до нього населення. Багатий і різноманітний життєвий та професійний досвід зазначених осіб, свіжість їх сприйняття, активна участь у судовому розгляді, можуть бути особливо корисними при дослідженні фактичних обставин справи, даних про особу підсудного, причин та умов вчинення злочину, визначенні виду і міри кримінального покарання.

Традиційно суд присяжних розглядається як один з найдмократичніших інститутів, переваги якого полягають у широкій колегіальності, меншому ризикові допущення судової помилки, більшій незалежності, народності, гласності, посиленні змагальності [9, с.14]. Поширеним є твердження, що демократичне суспільство не може відбутися без демократичного судочинства, а таке можливе лише за наявності інституту суду присяжних, саме в англо-американському варіанті, де народ самостійно ухвалює рішення, базуючи їх на принципах верховенства права [7, с.139-140].

Деякі українські юристи-практики вважають, що правосуддя стане більш справедливим тільки тоді, коли декілька осіб, не пов’язаних клановими узами, які вперше зібралися у складі колегії присяжних тільки на суді і мають незалежне життєве судження, застосують його при винесенні рішення про винність чи невинність обвинуваченого. Прихильники такої точки зору переконані, що саме слово “присяжні” говорить про те, що люди присягатимуть і виноситимуть вердикт (колективне рішення щодо того, винний чи не винний у скоєному злочині обвинувачений) об’єктивно і справедливо. Це накладає відповідальність на присяжних у кожному судовому процесі

(головним чином перед їх власною совістю) судити відповідно до закону [10, с.80].

Серед російських юристів також звучать заклики на захист суду присяжних. Як стверджує Ю.І. Стецовський, суд з окремою і самостійною колегією присяжних засідателів – найбільш демократична форма здійснення правосуддя, і відродження суду присяжних в Росії – крок до правової держави, в якій демократичні процедури несумісні з приниженням людської гідності [11, с.242, 248]. І.І. Петрухін переконаний, що ефективність і популярність суду присяжних залежать від рівня правосвідомості, правової культури населення і ступеня розвитку демократичних устоїв життя суспільства [12, с.6].

Разом із тим, у правничій літературі можна зустріти й критичні висловлювання щодо суду присяжних. Недоліком вважається вплив емоцій присяжних на прийняття ними вердикту. Як зауважує В. Котляр, не можна обґрунтовувати вину або невинність на емоціях присяжних, які діють під впливом задуманих і здійснених комбінацій сторін – обвинувачення чи захисту [13, с.11].

Поширене заперечення проти суду присяжних – відсутність у присяжних правових знань. В. Маляренко зазначав, що не треба бути провидцем, щоб упевнено сказати, що наше суспільство швидко спіткає розчарування у зв’язку з поверненням до цієї форми судочинства, тому що у зв’язку з усе більшим ускладненням кримінальних справ законне їх вирішення, точна юридична оцінка правовідносин головною мірою залежать від високого професіоналізму і досвіду [4, с.7]. Разом із тим, існує й протилежна точка зору, зокрема, як зазначає І. Петрухін [12, с.13], для висновку щодо фактів, про достатність доказів для засудження обвинуваченого юридичних знань зовсім не вимагається, більше того, ці знання навіть шкодять, скоуючи внутрішнє переконання присяжних стандартами і стереотипами, які складаються всередині професіонально-конформного суддівського корпусу [14, с.337]².

Науковці-викладачі Ужгородського національного університету (зокрема, Ю.М. Бисага) дотримуються поглядів, що суд присяжних сьогодні – це інститут, який морально застарів, а його включення у судочинство України є помилкою законодавця, це “крок назад”, запровадження такого інституту в країні, де немає ні теоретичного, ні практичного досвіду його діяльності, виглядає абсурдно [15, с.72]. Із дослідження В. Маляренка виходить, що суд присяжних є малопродуктивним, складним і громіздким, запроваджується не до всього спектра справ, а лише щодо незначної їх категорії, і то тільки у першій інстанції, але вимагає великих зусиль держави з підготовки законодавчої бази і чималих коштів [4, с.12].

У російській юридичній літературі також мають місце міркування стосовно недоцільності існування суду присяжних у сучасній Росії. Зокрема, О.В. Волколуп, автор монографічного дослідження з питань організації та функціонування системи кримінального судочинства в Російській Федерації, підкреслює небажану виховну роль виправдувальних вердиктів, які не ґрунтуються на матеріалах кримінальних справ, а деколи і прямо суперечать їм, внаслідок чого, у підсудних виникає почуття безкарності, в потерпілого формується переконання у своїй беззахис-

² Юридична енциклопедія визначає конформізм у правовій сфері як прагнення пристосуватися до зовнішніх обставин і норм права, підпорядкування власної поведінки. поглядам і діям оточення.

ності і відсутності належних державних гарантій на справедливий судовий розгляд [16, с.168].

Суд присяжних добре відомий із досвіду судочинства дораянського періоду України. У Російській імперії він був введений судовою реформою 1864 року. Перші засідання цього суду відбулись 1866 р. в Санкт-Петербурзі і Москві. З 1866 по 1883 рр. було утворено 59 судів присяжних. Разом з тим, у деяких губерніях Сибіру і Середньої Азії суд присяжних так і не був утворений [12, с.5]. Суд присяжних (навіть сама можливість розгляду кримінальної справи таким судом) виступав найважливішим демократичним важелем захисту прав і свобод людини, обмеження влади правом, зміцнення народного контролю за процесом правосуддя [17, с.72]. Історичною метою запровадження суду присяжних була ідея демократизації суду, прагнення зробити судову систему менш бюрократичною і, шляхом введення до неї незалежних і чесних громадян, підкреслити моральні та гуманістичні засади його діяльності. На початку ХХ століття виразно вималювалась тенденція занепаду суду присяжних та обмеження сфери його компетенції. Після жовтневої революції 1917 р. разом з іншими судовими установами цей суд було ліквідовано.

На українських землях суд присяжних найперше у 1867 р. був введений у практику Харківського, Сумського та Ізюмського судів, які територіально знаходилися ближче до центру імперії; найпізніше у 1880 р. суд присяжних отримав практичне застосування на теренах Правобережної України – у Київському, Уманському, Кам'янець-Подільському, Житомирському та Луцькому судах [18]. В Австро-Угорській імперії, до якої входили Галичина і Буковина, суд присяжних був запроваджений конституційним законом про судову владу 1867 року і проіснував до розпаду імперії у 1918 році. У тій частині України, яка відійшла до Польщі 1921 року після російсько-польської війни, суд присяжних введений на підставі конституції Польщі 1921 року і закону про устрій загальних судів 1928 року, і ліквідований відповідно до закону про судоустрій 1937 року [5]. Те ж саме було й на Закарпатті у складі Чехословаччини: суд присяжних втратив значення вже в 30-і роки [15, с.56].

В Україні ще за радянського періоду склався певний досвід здійснення судочинства за участю народних засідателів, який відзначається судьями-практиками переважно як негативний. Найбільш поширеними недоліками залучення народних засідателів до здійснення правосуддя вважають: поступове послаблення вимог до кандидатур обранців на ці посади від трудових колективів, формальне відношення до організації роботи й навчання народних засідателів з боку голів судів, а також неналежне ставлення до своїх "помічників" (народних засідателів) окремих професійних суддів [19, с.3], труднощі щодо добору народних засідателів, оплати їх праці, проблеми виклику в судові засідання [4, с.3-4], відсутність протягом тривалого часу належної законодавчої бази, яка б забезпечувала гарантію прав представників народу, що залучаються для здійснення правосуддя [20, с.31].

У колишніх радянських республіках діяло Положення "Про судоустрій СРСР" від 16.12.1922 року, за яким до складу народного суду, крім одного постійного народного судді, входили два народних засідателі, а також визначалися їхні повноваження. При цьому одноособово суддею розглядалися лише дрібні злочини, а всі інші справи провадилися суддею і 2 народними засідателями [21, с.65].

Згодом інститут народних засідателів був закріплений у Конституції СРСР 1936 р. та Конституції УРСР 1937 р., згідно з якими справи в усіх судах розглядалися за участю народних засідателів, крім випадків, визначених законом. Конституцією СРСР 1977 р., як і Конституцією УРСР 1978 р., встановлювалось, що народні засідателі беруть участь у розгляді цивільних і кримінальних справ у суді першої інстанції і користуються всіма правами судді. Законом України "Про судоустрій Української РСР" від 05.06.1981 р. [22] визначалися порядок обрання, повноваження, гарантії діяльності й відповідальність народних засідателів.

Прийнятим у 1960 р. КПК УРСР було встановлено, що розгляд справ у всіх судах у першій інстанції здійснюється у складі судді і двох народних засідателів. Після внесення змін до цього кодексу кримінальні справи про злочини, за які законом була передбачена можливість призначення покарання у вигляді смертної кари, в суді першої інстанції розглядалися судом у складі двох суддів і трьох народних засідателів (ст.17 КПК), а також судді і двох народних засідателів у розпорядчому засіданні (ст.238 КПК) [23]. Після скасування смертної кари, у складі двох суддів і трьох народних засідателів розглядаються кримінальні справи про злочини, за які законом передбачена можливість призначення покарання у виді довічного позбавлення волі (ч.3 ст.17 КПК) [24].

Через недосконалість цієї колегіальної форми судочинства почалися пошуки нових моделей участі громадян у здійсненні правосуддя. Юристи висловлювалися за збільшення кількості народних засідателів при розгляді кримінальних справ щодо найбільш небезпечних злочинів, або про запровадження суду присяжних в його англо-американській моделі, вбачаючи у цьому гарантію справжньої незалежності суду, прав і свобод громадян, справедливості, а також розвитку принципу змагальності [25]. У ст.11 Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про судоустрій, прийнятих Верховною Радою СРСР 13.11.1989 р., було сказано, що в порядку, встановленому законодавством союзних республік, у справах про злочини, за вчинення яких законом передбачено смертну кару або позбавлення волі на строк понад десять років, питання про винність підсудного може вирішуватись судом присяжних (розширеною колегією народних засідателів) [26]. Висловлюються припущення, що останнє уточнення відносно розширеної колегії народних засідателів з'явилося внаслідок компромісу між прихильниками і противниками класичного суду присяжних [20, с.29].

Питання вибору форми функціонування суду присяжних у судочинстві є одним із багатьох, навколо якого точаться дискусії. Вважається, що при вирішенні питань, зокрема, щодо шляхів залучення присяжних у судочинство, доцільно було б врахувати історичний досвід існування суду присяжних в Росії [27, с.71].

Суди присяжних відродились в Росії у зв'язку з загальними реформами в соціально-економічній і політичній сферах і з урахуванням історичного досвіду їх функціонування в минулому [28, с.583]. З метою забезпечення громадянам можливості розгляду їх справ судом присяжних був прийнятий закон щодо внесення відповідних змін та доповнень до судоустрійного та процесуального законодавства Російської Федерації [29]. Далі питання повністю отримало правову основу з прийняттям на референдумі 12.12.1993 р. Конституції Російської Федерації [30, с.408], згідно з ч.2 ст.47 якої, обвинувачений у вчиненні злочину,

має право на розгляд його справи судом за участю присяжних засідателів у випадках, передбачених федеральним законом. Крім того, у ч.4 ст.123 Конституції Росії проголошено, що у випадках, передбачених федеральним законом, судочинство здійснюється за участю присяжних засідателів.

Із введенням в дію нового Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації [31, с.8-13] визнаний таким, що втратив чинність з 1.01.2004 р., Федеральний закон від 2.01.2000 р., який регулював діяльність народних засідателів федеральних судів загальної юрисдикції в Російській Федерації в частині, що стосується кримінального судочинства [32]. Окремою главою 42 розділу XII КПК Російської Федерації визначено особливості провадження в суді за участю присяжних засідателів [33]. Ця колегіальна форма кримінального судочинства введена замість інституту народних засідателів. У склад цього суду входять один суддя федерального суду загальної юрисдикції і дванадцять присяжних засідателів (п.2 ч.2 ст.30 УПК).

Судочинство за участю присяжних засідателів характеризується певними особливостями, які полягають у наступному: у такому суді здійснюється чітке розмежування процедури визнання підсудного винним або невинним, що належить до компетенції колегії присяжних засідателів, і винесення вироку, що є компетенцією головуючого судді.

Вирішення питання про склад суду, тобто чи буде дана кримінальна справа розглядатися за участю присяжних засідателів або ж у традиційному складі, залежить від позиції обвинуваченого, тобто лише за наявності його клопотання (п.1 ч.5 ст.217, ч.2 ст.325 УПК). Правом немотивованого відводу присяжних володіють підсудний або його захисник і державний обвинувач (п.2 ч.5 УПК). Однак, такого права позбавлені потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники, що не зовсім відповідає принципу рівноправності сторін. При розгляді справи судом за участю присяжних наявність захисника є обов'язковою (п.6 ч.1 ст.51 УПК), оскільки процес набирає змагального характеру з чітким розподілом функцій всіх його учасників.

Питання, що підлягають вирішенню колегією присяжних, формулюються в опитувальному листі. Не можуть ставитися питання, що вимагають від присяжних правової кваліфікації діяння, юридичної кваліфікації статусу підсудного, а також інші питання, вирішення яких вимагає юридичної оцінки (ч.5 ст.339 УПК). Перед присяжними засідателями ставляться три основних питання (ст.339 УПК): 1) чи доказано, що діяння мало місце; 2) чи доказано, що це діяння вчинив підсудний; 3) чи винний підсудний у вчиненні цього діяння.

Судова практика розгляду справ судом за участю присяжних засідателів у Російській Федерації свідчить, що досить багато вироків скасовувалось у зв'язку з тим, що головуючий суддя не зміг сформулювати опитувальний лист у відповідності до вимог закону, через що залишилися без відповіді колегії присяжних засідателів питання про доведеність діяння або про доведеність вчинення діяння обвинуваченим, а деколи і питання про винність обвинуваченого [33, с.778]. Хід і результати обговорення і голосування вердикту охоплюється поняттям таємниці наради суддів (ст.341 УПК).

У російському кримінальному процесі обвинувальний вердикт вважається прийнятим, якщо за стверджувальні

відповіді на кожне з трьох питань проголосувала більшість присяжних засідателів (ч.2 ст.343 УПК). Виправдувальний вердикт вважається прийнятим, якщо за негативну відповідь на будь-яке поставлене питання в опитувальному листі основних питань проголосувало не менше шести присяжних засідателів (ч.3 ст.343 УПК). Відповіді на інші питання визначаються простою більшістю голосів присяжних засідателів (ч.4 ст.343 УПК). Своєрідність такого суду полягає в тому, що присяжні не аргументують своє рішення, не наводять доказів на підтвердження висновку про винність чи невинність підсудного. На кожне з поставлених питань присяжні засідателі мають дати ствердну ("так") або заперечну ("ні") відповідь, іноді вживаючи пояснювальне слово чи словосполучення, що уточнює зміст відповіді ("так, доведено" або "ні, не доведено", "так, винен" або "ні, не винен" тощо). Після основних запитань присяжними можуть ставитись допоміжні, зокрема: про обставини, що пом'якшують чи обтяжують провину та відповідальність підсудного, або змінюють її характер, вимагають звільнення підсудного від відповідальності тощо.

Після проголошення вердикту колегії присяжних, професійним суддею досліджуються докази щодо попередніх судимостей підсудного і потерпілого, а також докази щодо стану їхнього здоров'я, сімейного та матеріального становища, способу життя та інших обставин, що їх характеризують, якщо вони не мають значення для вирішення питань, віднесених до компетенції колегії присяжних. Крім того, без участі присяжних вирішуються питання щодо юридичних наслідків вердикту, включаючи питання кримінально-правової кваліфікації вчиненого підсудним, призначення йому покарання і вирішення цивільного позову.

Вердикт колегії присяжних про невинуватість підсудного обов'язковий для головуючого і тягне ухвалення ним виправдувального вироку. Обвинувальний вердикт колегії присяжних не перешкоджає ухваленню виправдувального вироку, якщо головуючий визнає відсутність у діянні складу злочину. Визнання підсудного таким, що заслуговує на полегкість, є обов'язковим для головуючого. У разі визнання підсудного таким, що заслуговує на полегкість, головуючий призначає йому покарання, нижче за те, що передбачено за вчинення певного злочину кримінальним законом. Зокрема, не може застосовуватись довічне позбавлення волі.

Вироки (постанови) суду присяжних в апеляційному порядку не перевіряються, вони можуть бути перевірені в касаційному порядку. Суд касаційної інстанції не може направити справу на нове розслідування.

У російському кримінальному процесі підставами скасування або зміни судових рішень в касаційному порядку є: порушення кримінально-процесуального закону; неправильне застосування кримінального закону; несправедливість вироку. Кримінально-процесуальним кодексом Росії (далі – УПК) допускається оскарження і опротестування виправдувального вироку, що відрізняє російський суд присяжних від англо-американського і французького, де виправдувальний вирок не може бути скасований ні за яких обставин [12, с.8]. Виправдувальний вирок, постановлений на основі виправдувального вердикту присяжних засідателів, у касаційному порядку може бути скасований за поданням прокурора чи скаргою потерпілого або його представника лише за наявності таких порушень кримінально-процесуального закону, які обмежили право проку-

рора, потерпілого або його представника на подання доказів чи вплинули на зміст поставлених перед присяжними засідателями питань і відповідей на них (ч.2 ст.385 УПК).

Надзвичайно складною проблемою запровадження суду присяжних в Україні є законодавча регламентація його діяльності, розроблення безпосереднього механізму дії системи названого суду, порядку відбору кандидатів, визначення складу суду тощо.

В. Бринцев, голова апеляційного суду Харківської області, пропонує концептуально визначитись у формах участі представників народу в здійсненні правосуддя, виходячи з того, що поняття "суд присяжних" та "суд за участю присяжних" – абсолютно не тотожні, і зважити на те, що конституційні норми (ч.4 ст.124, ч.1 ст.127) дають можливість формувати суд за участю присяжних, а не суд присяжних [34]. Виправити розбіжності у законодавстві можливо лише за умови врегулювання провадження у суді присяжних в окремій главі Кримінально-процесуального кодексу України.

Проект нового Кримінально-процесуального кодексу України [35] містить главу 43, в якій визначені особливості провадження в суді присяжних. Передбачається, що судом присяжних розглядатимуться кримінальні справи про злочини, за вчинення яких кримінальним законом передбачено можливість призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Кримінальні справи будуть розглядатися судом присяжних лише за клопотанням обвинуваченого, а у разі відсутності такого клопотання – колегіально професійними суддями та народними засідателями.

За проектом КПК, суд присяжних розглядає справу в складі професійного судді (головуючого) і семи присяжних. Колегія присяжних, що розглядає справу в суді, утворюється шляхом відбору жеребкуванням.

Особливою ознакою правового статусу присяжних є приведення їх до присяги, що передбачено ст.453 проекту КПК. Після утворення колегії присяжних та обрання старшини, за пропозицією головуючого, присяжні складають присягу такого змісту: "Присягаюся виконувати свої обов'язки чесно і неупереджено, брати до уваги лише досліджені в суді докази, при вирішенні справи керуватися законом, своїм внутрішнім переконанням і совістю, як личить вільному громадянину і справедливій людині".

За проектом КПК України, по кожному діяння, у вчиненні якого обвинувачується підсудний, в опитувальному листі ставиться два основних питання: 1) чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується підсудний; 2) чи винуватий підсудний у вчиненні цього діяння. Якщо підсудний визнає себе винуватим, ставиться питання про те, чи заслуговує він полегкості (ст.457 проекту КПК).

В опитувальному листі можуть ставитися окремі питання про доведеність таких обставин, що збільшують або зменшують ступінь винуватості або змінюють її характер або тягнуть звільнення підсудного від відповідальності, про ступінь здійснення злочинного наміру, причини, у силу яких діяння не було доведено до кінця, ступінь і характер співучасті кожного з підсудних у здійсненні злочину. Допускається постановка питань, відповіді на які можуть дозволити встановити винуватість підсудного в здійсненні менш тяжкого злочину, якщо цим не погіршується становище підсудного і не порушується його право на захист.

Вердикт буде вважатися прийнятим, якщо за відповіді на кожне з поставлених у ньому основних питань проголосувало не менше п'яти, а за відповіді на окремі питання

- не менше чотирьох присяжних (ст.463 проекту КПК).

Підсумовуючи вищевикладене, та з урахуванням різних правових позицій щодо впровадження суду присяжних в Україні, як практик, не поділяю думку прихильників суду присяжних, оскільки законодавець, запроваджуючи цей інститут, виходив з того, що суд присяжних - це загально-демократичне надбання людства і на сьогоднішній день є найкращою формою вчинення правосуддя. Однак, якщо повернутися до минулого, то ми бачимо, що цей інститут правосуддя був запроваджений тоді, коли в державах існувала монархічна форма правління, і конституція мала декларативний характер, а вся влада була сконцентрована в руках однієї особи. В таких умовах суд присяжних та притаманні йому процедури покликані були зменшити тиск карального апарату влади (держави) на здійснення правосуддя.

Конституція України передбачила таку форму судочинства як суд присяжних, але в той же час законодавець не зобов'язав створити цей інститут саме в цей період, і не вказав точну дату його створення в майбутньому. На наш погляд, вводячи ці статті до Конституції України, законодавець передбачав створення суду присяжних в час, коли економіко-політичні відносини в державі стабілізуються, тобто, коли держава забезпечить першочергові права громадян на працю та на відповідну оплату цієї праці. На теперішньому етапі розвитку економіки нашої держави це право громадянами не реалізується в повній мірі. Населення багатьох регіонів країни змушене в пошуках роботи виїжджати за межі держави. Статистика стверджує, що, здебільшого, це люди виробничих професій, які, в силу свого соціального статусу, підлягають найменшому впливові з боку чиновників. Це означає, що до складу присяжних будуть запрошуватися люди, які працюють в органах державної влади, а це дасть змогу державі впливати на їхню думку.

При нинішніх соціально-економічних умовах в Україні проведена велика робота щодо завершення формування інститутів судової влади, які покликані забезпечити незалежність суддів (суду), при вчиненні ними правосуддя, від будь-якого впливу держави та посадових осіб, що дає підстави сподіватись на справедливе та об'єктивне правосуддя. Практика доводить, що процес змагальності між адвокатом та прокурором на процесі за участю присяжних засідателів будується в рівній мірі, як на оголошенні фактів слідства, так і на емоційному впливові на присяжних. Ми згодні з думкою тих правознавців, які вважають, що суд присяжних переважно спрямований на визначення вини підсудного. Отже, в цій ситуації доля підсудного безпосередньо залежить від красномовства захисника, його вміння вплинути на психологію присяжних. Виходячи із об'єктивних та суб'єктивних причин, діяльність цього інституту судочинства полягає в найбільш повному забезпеченні прав підсудного. Права та інтереси жертв злочинів в даній формі судочинства належним чином не реалізуються. Те, що корпус присяжних формується із людей, у яких відсутні правові знання, і є доказом того, що кожен із них в процесі визрівання своєї думки щодо вини підсудного, керується логікою захисника та прокурора, головних учасників процесу, і своїми емоціями. Ми переконані, що зазначений інститут не завжди може бути справедливим і об'єктивним, оскільки він не може в рівних долях захистити права підсудного та потерпілого.

Порушення принципу рівності прав потерпілого та

підсудного полягає і в тому, що заявляти клопотання про розгляд кримінальної справи судом присяжних вправі лише підсудний.

Рівень правосвідомості українських громадян залежить від засобів масової інформації, в яких часто об'єктивно, а іноді й суб'єктивно населенню нав'язується думка про нездатність органу дізнання та досудового слідства якісно підготувати матеріали справи до судового розгляду. Присяжним теж притаманні подібні настрої, оскільки вони є членами того самого суспільства і відчують на собі вплив тих же самих засобів масової інформації, публікації в яких можуть налаштувати їх на негативне ставлення до державного обвинувача, сприятимуть формуванню у них співчуття до підсудного, що в свою чергу, здебільшого, призводить до постановлення виправдального вироку.

Розгляд справ судами присяжних і так ускладнить організацію судових засідань, тому що зібрати велику кількість людей в судові засідання складно. Справи, які розглядаються судами присяжних, не прості, цілком справедливо вони передбачають велику кількість учасників, і забезпечити своєчасну явку свідків, потерпілих, підсудних, експертів, спеціалістів та інших осіб виявляється нелегкою справою тому, що переважна частина наших громадян в пошуках роботи виїжджає за межі постійного місця проживання. Ці обставини лише призведуть до збільшення кількості відкладених справ, розтягнення строку їх розгляду, викличуть іпучне незадоволення та недовіру потерпілих до правосуддя в цілому. Потрібно врахувати і той факт, що громадяни, які потерпіли від злочину, при таких умовах будуть нести додаткові матеріальні та моральні збитки. У зв'язку з важливістю безперервності процесу, необхідні перерви між судовими засіданнями лише негативно позначаться на сприйнятті та оцінці доказів присяжними і ускладнять можливість зібрати самих присяжних.

Суд присяжних необхідно вводити у кримінальне судочинство України з урахуванням особливостей національної правової системи. При створенні такого інституту треба врахувати досягнення вітчизняної науки в галузі процесуального права, організаційні та фінансові можливості держави. Саме тому, на наш погляд, законодавець, закладаючи цей інститут у Конституцію України, передбачав можливість створення суду присяжних в час, коли економічно-політичні відносини в державі стабілізуються.

Враховуючи погляди науковців, практиків та власний досвід на посаді судді приходжу до висновку, що від інституту суду присяжних слід відмовитись не тільки через суттєві матеріальні затрати, які пов'язані з діяльністю цього суду. Значно вагомішими причинами відмови є той факт, що суд присяжних не може забезпечити в повному обсязі справедливий й об'єктивний розгляд кримінальних справ, оскільки порушується принцип рівності прав потерпілого та підсудного. Іншими словами, введення суду присяжних – дорого та неефективно.

Але, звичайно, відмовитись від ідеї вдосконалення кримінального правосуддя ми не закликаємо. Навпаки, вважаємо більш доцільним законодавчо побудувати нову модель кримінального суду, що передбачає створення високопрофесійного окружного кримінального суду, який має зайняти місце між місцевим та апеляційним судами в системі судів загальної юрисдикції. Пропонується віднести до компетенції такого суду справи, які зараз розглядаються апеляційним судом по першій інстанції, і за які передбаче-

но покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коментар до Закону "Про судоустрій України" / За заг. ред. В.Т. Маляренка. -К.: Юрінком Інтер, 2003. -464 с.
2. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку виплати винагороди та відшкодування витрат на проїзд і наймання житла, виплати добових народним засідателям і присяжним за час виконання ними обов'язків у суді" від 11.10.2002 р., № 1506 // Офіційний вісник України. -2002. -№ 42. -Ст.1930.
3. Михеєнко М.М. Засади безпосередньої участі народу у здійсненні правосуддя // Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. -К.: Юрінком Інтер, 1999. -С.235-237.
4. Маляренко В. Позитиви і негативи суду присяжних // Право України. -2000. -№ 3. -С.3-12.
5. Юридична енциклопедія: В 6-ти т. -Т.5: П-С /Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. -К.: Українська енциклопедія, 2003. -736 с.
6. Юридична енциклопедія: В 6-ти т. -Т.1: А-Г /Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. -К.: Українська енциклопедія, 1998. -672 с.
7. Шишкін В. Формування суду присяжних (досвід Іспанії) // Право України. -2002. -№ 2. -С.139-142.
8. Котляр В. Суд присяжних не для України // Право України. -1998. -№ 9. -С.72-73.
9. Білоусенко В.Г., Пилипчук П.П. Суд присяжних: яким йому бути? // Вісник Верховного Суду України. -1998. -№ 2. -С.14-19.
10. Коваленко Л., Майстренко О. Правосуддя для всіх, або дещо про суд присяжних // Юридичний журнал. -2004. -№ 5. -С.79-81.
11. Стецовський Ю.И. Судебная власть: Учебное пособие. -М.: Дело, 2000. -400 с.
12. Петрухин И. Суд присяжных: проблемы и перспективы // Государство и право. -2001. -№ 3. -С.5-15.
13. Котляр В. Суд присяжних – правовий атавізм // Юридичний вісник України. -2001. -№ 10. -С.11.
14. Юридична енциклопедія: В 6-ти т. -Т.3: К-М /Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. -К.: Українська енциклопедія, 2001. -792 с.
15. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Кастрян М.М. Суд присяжних: проблеми та перспективи: Начальний посібник. -Ужгород: Ліра, 2002. -76 с.
16. Волколуп О.В. Система уголовного судопроизводства и проблемы ее совершенствования. -СПб: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. -267 с.
17. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: Підручник. -К.: Вид-во А.С.К., 2003. -1120 с.
18. Кульчицький В., Сидорчук О. Суд присяжних і наукова думка про нього в Україні після судової реформи 1864 р. // Право України. -2003. -№ 6. -С.125-127.
19. Народный заседатель – Судья!: Сборник нормативных актов и методических материалов /Сост.: Брынцев В.Д. -Харьков: Ксилон, 2001. -220 с.
20. Брынцев В. Нормативне і організаційне забезпечення участі представників народу у здійсненні правосуддя // Право України. -2004. -№ 5. -С.28-32.
21. Юридична енциклопедія: В 6-ти т. -Т.4: Н-П /Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. -К.: Українська енциклопедія, 2002. -720 с.

22. Закон України «Про судоустрій Української РСР» від 05.06.1981 р. // ВВР УРСР. –1981. -№ 24. –Ст.357.

23. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР», Кримінально-процесуального та Цивільного процесуального кодексів Української РСР» від 17.06.1992 р., № 2464-ХІІ // ВВР України. –1992. -№ 35. –Ст.508.

24. Закон України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від 12.07.2001 р., № 2670-ІІІ // ВВР України. –2001. -№ 44. –Ст.234.

25. Михеєнко М. Від суду шефенського до суду присяжних // Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. –К.: Юрінком Інтер, 1999. –С.171-174.

26. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о судоустройстве // ВВС СССР. –1989. -№ 23. –Ст.37.

27. Русанова І. Становлення суду присяжних в Україні: деякі міркування // Право України. –1999. -№ 7. –С.71-73.

28. Безлепкин Б.Т. Уголовный процесс России: Учебник. –М.: Юристь, 2004. -730 с.

29. Закон РФ «О внесении изменений и дополнений в Закон РСФСР «О судоустройстве РСФСР», «Уголовно-процесуальный кодекс РСФСР», Уголовный кодекс РСФСР и Кодекс РСФСР об административных правонарушениях» от 16.07.1993 г. // Ведомости Съезда народных депутатов Российской Федерации, Верховного Совета Федерации. –1993. -№ 33. –Ст.1313.

30. Конституція Російської Федерації: Прийнята всенародним голосуванням 12.12.1993 р. // Конституції нових держав Європи та Азії /Упоряд.: С. Головатий. –К.: Укр. Правнична Фундація; Право, 1996. –С.405-444.

31. Федеральный закон «О введении в действие Уголовно-процесуального кодекса Российской Федерации» от 18.12.2001 г., № 177-ФЗ (в ред. Федеральных Законов от 29.05.2002 г. № 59-ФЗ, от 27.12.2002 г. № 181-ФЗ) // Комментарий к Уголовно-процесуальному кодексу Российской Федерации /Под общ. ред. В.И. Радченко. –М.: ЗАО Юстицинформ, 2004. –С.8-13.

32. Федеральный закон «О народных заседателях федеральных судов общей юрисдикции в Российской Федерации» от 2.01.2000 г., № 37-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. –2000. -№ 2. –Ст.158.

33. Раздел XII Уголовно-процесуального кодекса Российской Федерации // Комментарий к Уголовно-процесуальному кодексу Российской Федерации /Под общ. ред. В.И. Радченко. –М.: ЗАО Юстицинформ, 2004. –С.748-803.

34. Бринцев В.Д. Судовий кодекс: нова вершина судово-правової реформи чи черговий крутий вираж без руху вперед? // Закон і бізнес. –№ 45. –6-12.11.2004.

35. Проект Кримінально-процесуального кодексу України від 02.04.2004 р., № 3456-1 (повторне друге читання).

Надійшла до редакції 22.06.2005

КУЦЫН Н.Н. СУД ПРИСЯЖНЫХ: ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ ЗАКРЕПЛЕНИЕ И ПРОБЛЕМЫ ВВЕДЕНИЯ В УГОЛОВНОЕ СУДОПРОИЗВОДСТВО УКРАИНЫ

Выполнен анализ целесообразности введения института суда присяжных в Украине.

KUTSYN N.N. THE JURY: LEGISLATIVE FASTENING AND PROBLEMS OF INTRODUCTION IN CRIMINAL LEGAL PROCEEDINGS OF UKRAINE

The analysis of expediency of introduction of institute of a jury in Ukraine is executed.

Р.В. МАВЛІХАНОВА

Макіївський економіко-правовий університет

УДК 347.726

ПОНЯТТЯ ВИРОБНИЧОГО КООПЕРАТИВУ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ¹

Щодо кооперативного законодавства розглянута сутність та визначення кооперативу.

Виробнича кооперація є динамічною та прогресивною організаційно-правовою формою суспільно корисної діяльності у тому числі й у сфері сільськогосподарського

виробництва. Разом із тим, тисячолітня світова історія земельних реформ, та не тільки земельних, свідчить про те, що її суть зводилась до змін у системі власності на землю [1, с.7]. Дослідженням сутності виробничих кооперативів займалися А.І. Римарук, В.І. Семчик, А.Н. Андиферов, Г.Ф. Шершеневич, О. Вінік, Д. Холіока та інші. Нови-

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: канд. юрид. наук Кузьменко С.Г. (ДЮО).